

Araştırma Makalesi/Research Article

**Fetihnâmeler Tarihçiyeye Ne Söyler? Hârezmşahlar
(1097-1231) Devrine Ait Fetihnâmeler Üzerine
Mukayeseli Bir İnceleme**

Meryem Gürbüz*

(ORCID: 0000-0002-2877-7925)

Makale Gönderim Tarihi

01.07.2023

Makale Kabul Tarihi

19.07.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Gürbüz, M., "Fetihnâmeler Tarihçiyeye Ne Söyler? Hârezmşahlar (1097-1231) Devrine Ait Fetihnâmeler Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (Eylül 2023): 1590-1618.

APA: Gürbüz, M. (2023). Fetihnâmeler Tarihçiyeye Ne Söyler? Hârezmşahlar (1097-1231) Devrine Ait Fetihnâmeler Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 1590-1618.

Öz

Fetihnâmeler, iktidarın kendini tanımladığı, ifade ettiği, zaferini izah edip savunduğu ve başarısı sebebiyle nasıl övündüğünü gösteren yazılı metinlerdir. Bu çalışmada Hârezmşahlar devlet evrakı içinde yer alan fetihnâmelerden kuruluş, yükseliş ve yıkılış devrine ait olanları seçilmiştir. Bunlar Cend, Buhara ve Ahlat fetihnâmeleridir. Metinler, olayları anlatan diğer kaynaklar ve devletin günümüze ulaşan belge örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Fetihnâmeler biçim ve içerik olarak incelenerek bir tenkide tabi tutulmuş ve tarihçiyeye ne söyleyebileceği sorusunun cevabı aranmıştır.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, meryembgurbuz@gmail.com.

Assoc. Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

Hârezmşahlar devri fetihnâmelerinde hükümdar ve hakimiyet kavramlarının savunu ve vurgusuna çokça yer verilmiştir. İktidarın ve giriştiği eylemin meşruiyeti ilahi kaynağı ile açıklanmıştır. Buna göre hükümdar Tanrı tarafından insanlar arasından, devleti hatta dünyayı yönetsin diye kendisinde olan çeşitli özellikler sebebiyle seçilmiş mümtaz bir kişidir. Tanrı ona, giriştiği işlerde sonsuz ve sınırsız destek verir ve yardımcı olur. Fetihnâmelerde iktidarın meşruiyet savunusu en geniş yer tutan konudur. Bunun yanında askerî hareketin cereyanı, sonucu, belgenin muhatapları gibi tarihçiye ilgilendiren çeşitli bilgiler de yer almaktadır. Ancak bizce fetihnâmelerin asıl önemi, devrin yazınında sürekli işlenen yücelik, erdem, başarı, iyi-kötü, gafil, düşman, mürted, saadet, merhamet, lütuf, nimet, kibir, gurur, keramet, sabır gibi onlarca kavramın döneme ait bu evrak türünde resmî olarak nasıl anlaşılıp takdim edildiğidir.

Anahtar Kelimeler: Ahlat, Buhara, Cend, Fetihnâme, Hârezmşahlar.

What Do the Fatihnames Tell to Historians? A Comparative Examination of the Fatihnames of the Khwarazmshah Dynasty (1097-1231)

Abstract

The fatihnames are texts the political power wrote to express itself, explain and defend its victory, and show exultation in its success. Among the fatihnames from the Khwarazmshah Dynasty, this study has chosen those from its establishment, rise, and collapse: the Jand, Bukhara, and Ahlat Fatihnames. The texts are compared with other sources describing the events and government documents that still exist. The study examines the fatihnames in terms of form/content to answer what they can tell historians.

The Khwarazmshahs' fatihnames gave much space to defending/emphasizing the concepts of ruler/sovereignty and explaining governmental and conquest legitimacy using divine sources. Accordingly, God has chosen the ruler for his characteristics to govern a region, even the world, and provides unlimited support and help in his endeavors. Fatihnames' mostly concern defending governmental legitimacy, but also have information for historians, such as military operations' courses/outcomes and fatihnames' addressees. This study believes fatihnames' main importance is how they officially expressed and understood dozens of concepts such as greatness, virtues, negligence, good/evil, happiness, blessings, mercy, arrogance, renegades, miracles, and patience, concepts that the era's literature also constantly were processing.

Keywords: Ahlat, Bukhara, Jand, Fatihnama, Khwarazmshah Dynasty.

Giriş

Zaferlerin duyurulması için hazırlanan fetihnâmeler¹ tarihçilerin kaynakları arasındadır. Fetihnâme metinlerinde iktidarlar giriştikleri askeri faaliyetleri kendi açılarından değerlendirir, iddialarını ortaya koyar ve haklılıklarını savunurlar. Acaba tarihçi nasıl bir yöntem izleyerek bu metinlerden doğru bir şekilde faydalanabilir? Tenkide muhtaç bu metinleri tarihçi nasıl kıymetlendirmelidir? Çalışmamız bu ve benzer soruların cevabını aramak amacıyla kaleme alınmıştır. Metinleri anlamının işin temeli olduğu açıktır. Bu nedenle fetihnâmeleri içerik olarak inceledik. Metinlerin devrin yazım kurallarına uygun kaleme alındığını bilerek, ifade ettikleri anlamları çözmeye çalıştık. Yöntemimizi devletin kuruluş, yükselme ve yıkılış döneminden seçilen fetihnâmeleri kıyaslama üzerine kurduk. Böylece iktidarın içinde bulunduğu ahvalde

¹ Esasında bu tür mektuplar sadece kazanılan zaferi ilan etmek ve haber vermek için yazılmıyordu. Muştulamak ve göz dağı vermek için de iyi bir araçtı. Bu nedenle ülke içinde ve dışındaki muhataplarına mesajlarla dolu olan fetihnâmelere, zafernâme adı ile birlikte beşaretnâme ve tehditnâme de denilmektedir. Ortaçağ Türk devrine ait çeşitli fetihnâmeler günümüze ulaşmıştır ve bu sayede devlet evrakı olarak bu tür mektupların sürekliliğini inceleyebiliyoruz. Bkz. Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dâir Araştırmalar I. Büyük Selçuklu Devrine Âit Münşeât Mecmuaları”, *AÜDTCFD*, VIII/4 (1950)’den ayrı basım, s. 574-576; İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-Alâiyye fi Umûri’l-Alâiyye*, I, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, s.414-417; İsmail Aka, “Timur’un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi”, *TTK Belgeler*, XI/15 (1981), s. 5-22; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1998, s. 71; Ahmet Ateş, “İstanbul’un Fethine Dâir Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, *TD*, IV/7 (1953), s. 14-50. Fetihnâmeler sadece kalemle yazılmıyor, taşta da vuruluyordu, Scott Redford, Grey Leiser, *Taş Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi/Victory Inscribed The Seljuk Fetihnâme on the Citadel Walls of Antalya, Turkey*, İstanbul, 2008, s. 29-34.

Belge niteliğinde olan fetihnâmeler edebiyat tarihi çalışmaları için kaynaktır. Bununla birlikte edebî bir tür olan fetihnâmelerin de manzum ve mensur örnekleri vardır. Ayrıca, Hamdullah el-Müstevfî’nin *Zafernâme*’si gibi manzum tarih kitapları da vardır. Firdevsî *Şehnâme*’sine nazire olarak yazılan eserde Gazneli, Selçuklu ve Salgurlular gibi Türk hanedanları ile birlikte Hârezmşahlar hakkında da bilgiler mevcuttur, Abdülkerim Özaydın, “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, XV (1997), s. 454. Ayrıca bkz. Kıvâmî, *Fetihnâme*, haz. C. Vedat Uygur, İstanbul, 2007; Hasan Aksoy, “Tarihî Bir Belge ve Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler”, *İLAM Araştırma Dergisi*, II/2 (1997), s. 7-17; Mehmet Fatih Gökçek, *IV. Murâd’ın Bağdâd’ı Fethine Dair İki eser: Nûr İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd-Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 1-368.

zafer iddialarını nasıl temellendirdiğini görmeye çalışarak, savunusunun tarihi gerçekliğe uyup uymadığını kontrol ettik.

Atsız b. Muhammed (1128-1156) tarafından hazırlatılan Cend Fetihnâmesi, Hârezmşahlar Devleti'nin kuruluş dönemine aittir. Anuşteginogulları'nın müstakil iktidarlarını kurma çabaları hanedanın üçüncü nesil temsilcisi Atsız'ın, Selçuklu Sultanü'l-Azâm'ı Sencer'e karşı verdiği mücadele ile başladı. Hârezmşah Atsız bağımsızlık düşüncesini hayata geçirebilmek için ihtiyaç duyduğu askerî kuvvetleri ülkesinin kuzeyine yaptığı seferlerle temin etti. Onun Cend havalisine ilgisi de bu cümledendir. Atsız'ın Mangışlak havalisinde elde ettiği başarılar, hem bol ganimet elde ederek maddi yönden kuvvetlenmesine hem de asker sayısını artırmasına imkân sağladı. Ayrıca O, Abbâsî halifesine gönderdiği mektuplarda ısrarla ifade ettiği gibi İslâm'ın uc bölgesini küffâra karşı koruyordu.²

Atsız 1138 yılında Cend'e ilk kez hâkim oldu. Ancak Sultan Sencer'in Atsız'ı cezalandırmak üzere Hârezm seferine çıkması (1138) ile şehir elden çıktı. Atsız 1145'te şehre yeniden girdi. İncelediğimiz fetihnâme bu zafere aittir. Ancak buradaki hakimiyeti uzun sürmedi. Onun bağımsızlık çabaları Sencer tarafından bastırıldı. Atsız son olarak 1152 yılında Cend'i ele geçirmeye muvaffak oldu ve şehrin idaresini büyük oğlu İlarıslan (1156-1172)'a bıraktı.³

Cend Fetihnâmesi, devrin tanınmış simalarından olan Hârezmşah Atsız'ın münşisi Reşidüddin Vatvât tarafından toplanan münşeât mecmualarından *Ebkârü'l-efkâr fi'r-resâil ve'l-eşâr*⁴ da yer almaktadır.

² Heribert Horst, "Arabische Briefe der Horazmsahs an den Kalifenhof aus der Feder des Rasidad-Din Watwat", *ZDMG*, (1966), 116, s. 30-37; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi (485-618/ 1092-1221)*, Ankara, 1992, s. 44-65; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, trc. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul, 2006, s. 277.

³ Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s. 254-255; Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s. 351.

⁴ Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü'l-efkâr fi'r-resâil ve'l-eşâr*, İ.Ü. Kütüphânesi Nu: F424, vr.31b-34a.

İlarslan b. Atsız'dan sonra Hârezmşahlar tahtına çıkmayı başaran Alâeddin Tekiş Han, 1182 yılında Karahıtaylar'a bağlı Buhara'yı ele geçirdi ve zaferini bir fetihnâme ile ilan etti. Her ne kadar Tekiş'in hükümdarlığı Hârezmşahlar'ın genişleyerek imparatorluk sınırlarına ulaştığı ve ordusunun büyüyerek güçlendiği dönem olsa da Buhara'nın ele geçirilme tarihi (1182) onun henüz tahtını sağlamlaştırmak için kardeşi Sultanaşah Mahmud (ö. 1193) ile mücadeleye mecbur olduğu yıllara rastlar. Tekiş, başkente girerek acelece tahta çıkarılmış olan kardeşi Sultanaşah'ı Karahıtaylar'dan aldığı destekle Gürgeç'i terk etmeye mecbur bıraktı (1172). Bunun karşılığı olarak da Katahitaylar'a vergi ödedi. Ancak, Karahıtaylar ile yaptığı bu ilk anlaşma uzun soluklu olmadı. Nitekim rakibi Sultanaşah Mahmud da Karahıtaylar'dan yardım alarak taht iddiasını sürdürdü.⁵

Buhara Fetihnâmesi, Bağdadi'nin *et-Teveşşül'î ile't-teressül* adlı münşeât mecmuasında bulunmaktadır ve eser neşredilmiştir.⁶

Hârezmşahlar Devleti'nin yıkılış dönemine ait bir fetihnâme ise Sultan Celâleddin Hârezmşah tarafından Ahlat'ı ele geçirmesi (1230) münasebeti ile hazırlanmıştır. Celâleddin Hârezmşah, Hindistan'dan döndüğünde Cengiz Han (1206-1227)'in darbesiyle hızla yıkılmakta olan devleti diriltmek ve Moğollar ile mücadele edebilmek için çok çaba harcadı. Moğollara karşı bir kurtarıcı olarak görülmesi ve umut olması onun Pervan Savaşı'ndaki efsaneleşen kahramanca mücadelesi ile ilgilidir. Ancak Sultan, planlarını arzu ettiği gibi gerçekleştiremedi. Her ne kadar Kirman, Fars, Irak-ı Acem ve Azerbaycan da tutunabilmek için çabaladıysa da kalıcı bir hakimiyet tesis edemedi. Ahlat'ı alarak yönünü Anadolu'ya çevirmesi Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (1220-1237) ile karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Celâleddin son bir hamle ile Yassı Çemen'de Sultan Alaeddin Keykubat'a saldırdıysa da başarılı olmadı ve kısa bir süre sonra da öldü (1231).⁷ Onun ölümü ile Hârezmşahlar Devleti son buldu.

⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 84-91.

⁶ Bahâeddîn Muhammed Müeyyed Bağdâdî, *et-Teveşşül'î ile't-teressül*, Tahran, 1310hş, s.125-131.

⁷ Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara, 1977, s. 33-83.

Sultan Celâleddin Hârezmşah'a ait Ahlat Fetihnâmesi'nin bir sureti Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşa*⁸ adlı eserinde yer almaktadır.

Fetihnâmelerin Dil, Şekil ve Üslup Özellikleri

Fetihnâmelerin üçü de Farsça yazılmıştır. Hârezmşahlar devrine ait günümüze ulaşan evrak numunelerinden anladığımıza göre devletin resmi yazışma dili Farsça ve Arapçadır. Çoğunlukla Farsça kullanılmış ancak Abbâsî halifelerine yollanan nâmeler Arapça yazılmıştır. Hârezmşahlar Devleti'nin resmî evrakında kullanılan üslup ve yazım kaideleri ile bütünlük içindedir. Devletin yazılı evrakının temsil görevine binaen kullanılan dil son derece süslü ve sanatlıdır. Bu yazım dili, Farsça nesir geleneğinin Gazneliler zamanından itibaren sadelikten uzaklaşarak sanatlı bir hal alması serüveninin bir zirvesi kabul edilmektedir⁹. Bu gösterişli yazım tarzı sadece devlet evrakı ile sınırlı değildir ve bu dönemde yazılan birçok eserde kullanılmıştır. Ağâh Sırrı Levend'e göre; "Selçuklular zamanında Fars edebiyatındaki gelişmeler hızlanmış, önemli şairler yetişmiştir. Ancak, dilde sadelik yerine edebî sanatlarla süslü özentili bir deyiş moda olmuş, işitilmemiş mazmun bulmak merakı gittikçe yayılmıştır".¹⁰ Hârezmşahlar devlet evrakı da bu gösterişli yazma modasından nasibini almıştır.

Fetihnâmeler Allah adının anılması ve yaradana kendilerine verdiği nimetler için şükür ifadeleri ile başlamaktadır. Olayın gelişimi ve zaferin gerçekleşmesi hakkında anlatı ile metin devam eder. Belgeler, zaferin tebliğ edilmesi emri, Allah'ın adının zikredilmesi veya tehdit ifadeleri ile nihayete ermektedir.¹¹

Metinlerde anlatıyı zengin kılmak, ifadeyi savunmak, gücü gözler önüne sermek ve haklılığı açıklamak gibi amaçlar ile bolca âyet, hadis, dua, darb-ı mesel, veciz söz, deyim ve şiirlere müracaat edilmiştir. Ayrıca şehir, kişi veya topluluk adı geçtiğinde tanımlama, yad etme gayesiyle

⁸ Cüveynî, a.g.e., 367-369.

⁹ İran edebiyatının oluşumu ve geçirdiği merhaleler için bkz. Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı Başlangıçtan İslamiyete Kadar*, İstanbul, 2017, s.43-148, 353, 391-292; Edward Granville Browne, *Literary History of Persia From Firdawsî to S'âdi*, Richmond Surrey, 1999, J. Rypka, "Poets And Prose Writers Of The Late Saljuq And Mongol Period", *The Cambridge History Of Iran*, vol. 5, Cambridge, 1968, s. 550-626.

¹⁰ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 2015, s. 220.

¹¹ Vatvât, a.g.e., vr. 31b, 34a; Bağdâdî, a.g.e., s. 125, 131; Cüveynî, a.g.e., s. 367, 369.

çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Metinler betimlemeler ile doludur ve bunun için oldukça fazla sıfat özenle seçilmiştir. Örneğin Cend Fetihnâmesi'nde; Allah adı geçtiğinde "O, münezzeh ve yücedir", "Onun gücü büyük ve kelamı yücedir" ibareleri Arapça yazılmıştır. Hâzrem adı geçince kullanılan "Allah korusun", ordudan bahsedilirken "Allah onları galip kılsın" duaları gene Arapça'dır. Belgenin sonuç kısmında zaferden bahsederken "Yüce Allah'ın erdemi ve büyük minneti olmadan kazanılmazdı" ibaresi ile fetihnamenin "udlar saçarak ve şahitlerin gözü önünde" okunması emrindeki bu ifade Arapça'dır.¹² Buhara Fetihnâmesi'nde ilave olarak âyet, hadis, şiir ve deyimlere yer verilmiştir. Örneğin düşmanın bozgunculuk halinin değişmez olduğu anlatılırken "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır" âyetine müracaat edilmiştir. Metinde Saff; "Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih", Âl-i İmrân; "Allah dilediğini yardımı ile destekler" âyetlerine ve bir hadise "Sen hakimsin, dolayısıyla sevin" atıf yapılmıştır. Âyet ve hadis müracaatlarının anlatılmak istenen keskin bir ifadeye büründürmek, vurgulamak ve ispat etmek amacını taşıdığı söyleyebiliriz. Âyetler ve hadisin metin yazarının gerekli gördüğü kadarı alıntılanmıştır.¹³ Buhara Fetihnâmesi'nde "Kılıç, kalemin en doğru haberiştir", "Sancakları hâlâ zaferlerle dolu", Arapça deyimlerine yer verilmiş ve aynı dilde beyitler kullanılmıştır. Hâzrem ordusunun sayısının çokluğu, kuvveti vurgulanıp hisara yürüdüğü anlatılırken şu beyit alınmıştır: "Ve bazıları cehalette rüya görür, zillete uyanır / ve hiçbir iyilik seni kurtaramadığında kötülükte kurtuluş vardır". Harekatın sonucunda hükümdarın merhamet göstermesi bahsinde kullanılan beyitte ise: "Mecbur olmadıkça sahipten kurtuluş umulmaz ve el sıkışmayan muktedirden" denilmektedir.¹⁴ Ahlat Fetihnâmesi'nde ise Arapça dualara yer verilmiş, âyetlere müracaat edilmiştir. Örneğin; Sultanın zafer kazanması anlatısında düşmanın tutumu ifade edilirken A'râf Suresi "Ey rabbimiz biz zulmettik" alıntısı kullanılmıştır.¹⁵

Metinlerin dil, üslup özellikleri ile anlatının kompozisyonu bir arada değerlendirildiğinde muhatapların üzerinde tesir bırakmanın

¹² Vatvât, *a.g.e.*, vr. 31b-34a.

¹³ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 125, 127, 130.

¹⁴ Bağdâdî, *a.g.e.*, 129, 130.

¹⁵ Cüveynî, *a.g.e.*, s.368.

hedeflendiği söylenebilir. Fetihnâmelerin okunup işitileceği dikkate alındığında ise dinleyicisi üzerinde zafer sevinci, gurur, harekâtın meşruiyeti ve iktidarın kuvvetinin hissedilmesi gibi etkiler yaratmasının arzulandığı açıkça anlaşılmaktadır.

Fetihnâmelerin yazarlarının hayatları ve eserleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu nedenle birkaç hususa dikkat çekmekle yetineceğiz: Üçü de üst düzey devlet memuruydu. Üçü de Hârezmşahlar Devleti'nin idari yapısının belkemiği olan Dîvân teşkilatının İnşâ şubesinin başında bulunmuştu. Bilindiği üzere devletin bütün yazışmalarının en üst seviyede sorumlusu olan bu dîvân aynı zamanda iktidarın dahili ve harici yazı ile temsil merciidir. Münşîlerin sorumluluğu altında bulunan inşâ divanından çıkan evraklar arasında uluslararası yazışmalar, menşurlar, ahitnâmeler, anlaşmalar ve ihvaniyâta dair yazılar sayılabilir. Her kâtibin hayali olan bu üst bürokrasi makamının sahibi aynı zamanda ilim ve kültür çevreleri ile temasta ve siyasi hayatın tam içindeydi. Fetihnâme yazarlarından Reşîdüddin Vatvât'n, topladığı münşeât mecmuaları Hârezmşahlar tarihi çalışmalarının temel kaynakları arasındadır.¹⁶ Ayrıca onun *Dîvân*'¹⁷ında kaside türü şiirleri sayıca çoğunluktadır ve bunların büyük bir kısmı da Hârezmşah Atsız için yazılmıştır. Bağdad'ın münşeât mecmuası *et- Tevessül ile't-teressül* sayesinde ise Hârezmşah devlet evrakını kesintiye uğramadan takip edebiliyoruz. Adı geçen mecmua içerdiği kıymetli belge örnekleri ile sadece hanedanın tarihini yazmamıza yardımcı olmakla kalmıyor aynı zamanda dönemin kavramlarını doğru anlamamızı da sağlıyor. Nesevî ise devletin yıkılış döneminin şahididir. Sultan Celâleddin'in ölümünden sonra yazdığı *Sîret-i Celâleddin Mengüberti* adlı eseri onun yazım tarzını incelememize imkân verdiği kadar kendisini tanımamıza da rehberlik ediyor.¹⁸

Fetihnâmelere Göre Hükümdar ve Hakimiyet Anlayışı

¹⁶ Meryem Gürbüz, "Hârezmşahlar (1098-1231) Tarihi Çalışmalarında Reşîdüddin Vatvât'a (ö. 1177) Ait Münşeât Mecmualarının Önemi", *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, İstanbul, 2021, s. 103-119.

¹⁷ Reşîdüddin Vatvât, *Dîvân-ı Reşîdüddin Vatvât*, nşr., Saîd-i Nefîsî, Tahran, 1339hş., s.4-46.

¹⁸ Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî*, trc. Anonim, Tahran 1344 hş.

Fetihnâmelerde hükümdar tanımlanarak hakimiyetinin kaynağı net bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre; hükümdar Tanrı tarafından insanlar arasından, devleti hatta dünyayı yönetsin diye seçilmiş özel kimsedir. Fetihnâmelerin hemen başında, girilen faaliyetin dayanağı oluşturulmaya çalışılırken hakimiyetin ilahiliği özellikle vurgulanmıştır. Örneğin Cend Fetihnâmesi; her şeyden münezze ve yüce olan Allah'ın, devletin işleyişine, “kaidelerin düzeni” ve “erkânın yükselmesine” dair türlü lütuflarda bulunduğu bahsi ile başlamaktadır. Tanrı'nın bahşettiği bu lütuflar o kadar fazladır ki, bunu kalemlerin yazmaya yetişmesi mümkün değildir. Hatta hayallerde bile çokluğunu tasvir ve tasavvur etmenin imkânı yoktur. Belgeye göre, varlığının dayanağı Tanrı olan hâkim, fetihnâme düzenlemeyi gerektirecek bu zaferinde de ondan fazlaca yardım görmüştür. Çünkü; bu harekâta kalkışmasında seçilmiş kişi olan hükümdar devlet, ülke ve toplumun çıkarları için mücadeleye girişmiş ve bu eylemini planlayarak uygulamaya koymuştur. Bunların hepsi Tanrı'nın onayı, verdiği yetki ve görevlendirme ile mümkün olmuştur. Nitekim bütün fetihnâmelerde ilahi lütfun iktidar sahibine sunulduğu sıkça ve açıkça ifade edilmiştir.¹⁹

Hârezşah Atsız adına kaleme alınan bu fetihnâme, zamanında belli bir şöhrete ulaşmıştı ve siyasetin konusu olmuştur. Yazım sanatı açısından çeşitli övgüler alan bu belge hükümdar ve hakimiyet anlayışı noktasında konumuz olan diğer fetihnâmeler ile mukayese edildiğinde daha iddiasız, daha ürkek ifadelerle sahiptir. Metinde yer alan “biz” öznesinden kastın Hârezşah Atsız olduğu açıktır. Ancak Atsız'ın evrakın girişinde bahsedilen ilahi lütuflara mazhar olan konumu metinde muğlaktır. Nitekim, kazananın Atsız olduğu, bellidir ancak, onun müstakil bir iktidar sahibi olduğu net değildir.

Buhara Fetihnâmesi'nde hakimiyetin membaı ve hükümdarın kim olduğu bahsi uzun tutulmuştur. Son derece süslü ifadeler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra anlatı nettir. Adı ve şanı yüce yaratıcı, özel yazısını hükümdarın devranının alınaya yazmıştır; “Âdemoğulları cümlesinden biri olarak âlemin işini düzene koymak için onu seçmiştir”. Seçilmiş, özel kişi olan hükümdar için bu bir yazıdır, kaçınılmaz. Tanrı onu dünyayı yönetmesi için görevlendirmiştir. Bu nedenle hükümdarın öncelikli vazifesi âlemi düzene koymaktır. Hükümdarın Tanrı tarafından ikbal

¹⁹ Vatvât, a.g.e., vr. 31b.-34a.

sahibi yapılması onun tercih edilecek özelliklerinin varlığı münasebetiyedir. Mutlak yaratıcının seçimi hükümdarın mutlaklığının da göstergesidir, ispatıdır. O, seçildiği için tahtın sahibi ve devletin başıdır. Belgeye göre hükümdar Tanrı tarafından seçilmiş olmanın sorumluluğunu yerine getirmektedir. Nitekim; onun “dünyayı süsleyen reyî, ışığıyla aydınlatıcıdır”, “bolluk bağışlayan adaletinin ferî âlemi süsler”. O, “akıllı ve metanetli rey sahibidir”. “İlahî teyit, tevekkül ve rabbî yardımına yaslanmış; şükür ve dualar dile getiren imanlı bir Müslüman’dır. Onun çeşitli ve üstün özellikleri nedeniyle seçilmiş olması bir sonuçtur. Aynı zamanda bir ödüdür ancak beraberinde büyük bir külfet de yüklemektedir.

Hükümdarın, iktidarının kaynağı belgede bu şekilde açıklanırken yeryüzünün yani bütün dünyanın onun görev ve yetki alanı olduğu ifade edilmektedir. Fetihnâmede hükümdar kendini Tanrı’nın “dünyadaki vekil ve vasisi” olarak adlandırır. O, dünya işlerini yüklenmiştir, yetkiyi Tanrı’dan alır ve ahirette de ona hesap verecektir. İşte bu nedenle bahşedilen lütfun hakkını vermektedir; reâyânın sahibi ve sorumlusu sıfatıyla öte dünyada hesaba çekileceğinin bilincinde olarak adalet ve merhametle halka muamele etmektedir. Tebaasına karşı lütfkârdır. Dünyada asayişin sağlanmasına kendini adanmıştır. İşte bu nedenledir ki onun “kadrinin kasrı” gittikçe sağlamlaşmakta ve dünya hükümdarlığı temelleri pekişmektedir. Bunun ispatı ise; her saat ülke ve bölgelerin kapılarının hükümdara açılması, fetih ve zafer gereçlerinin onun için hazır hale gelmiş olmasıdır. İlave olarak hükümdarın kalkıştığı her işte ilahî kuvvet yanındadır. Onun azim ve kararlılık ile hareketi Tanrı’nın yardımı ile yüce sancaklarının “Rabbî faziletinin ufuklarında ortaya çıkar ve kastedilenin hasıl olması, maksada ulaşılması eş zamanlı olur; ilahî destek de muvafık ve yardımcıdır”.²⁰

Sultan Alâeddin Tekiş devrine ait başka bir fetihnâmede de hükümdar ve hakimiyet anlayışından bahsedilirken aynı tema işlenmiştir. Hükümdar Allah’ın bendesidir. Onun şerefli vücuduna keramet ve seçkinlik kaftanı Tanrı tarafından giydirilmiş ve reâyânın tamamına kadir ve âmir kılınmıştır. Belgede savunulan düşünceye göre âdemoğlu eşit yaratılmıştır. Âdem’in zürriyeti arasında bir farklılık, ayrıcalık ve üstünlük yoktur. Eğer ortada bir farklılık, ayrıcalık ve

²⁰ Bağdâdî, *a.g.e.*, s.125-126.

üstünlük varsa bu durum Tanrı'nın lütfudur, bahşışidir, ihsanıdır. Bu bir bağıştır. Bu halin devamlı olabilmesi, baht ve ikbalin kalıcılığı, Tanrı'nın cömertliğinin sürmesi için hükümdar öncelikli olarak bu yüce lütuflara çokça şükreder ve adâleti beslemek, korumak ve yaymak için çabalar. Çünkü hükümdar Allah'ın verdiği bu nimetleri hak ettiğini göstermek için gayret eder, nitekim ona karşı sorumludur. Hükümdar her ne kadar seçilmiş, özel kişiye de bu durumu her zaman yeniden hak etmek zorundadır ve hesaba çekileceğini hatırandan çıkarmamalıdır. Nasıl ki iktidarının kaynağı ilahi ise yaptıklarından hesaba çekilmesi de ilahi olacak ve tebaasına davranışının hesabını ahirette verecektir. Görevini yerine getirirken onu birçok tehlike beklemektedir. Bunların başında da kendini büyük görme yani kibir gelir. O, özel kılınmasını kibre bürünerek kötüye kullanmamalıdır. Tanrı karşısında acz içinde olduğunu hiç unutmamalı ve taşkınlık cehennemine düşmemek için Tanrı'nın sonsuz fazilet ve inayetini görerek, nimetlerinin gereği olan şükür takatinin yettiği kadar yerine getirmelidir. Metne göre sayılan bu özellikler hükümdarda zaten mevcuttur.²¹

Sultan Celâleddin Hârezmşah'ın Ahlat'ı ele geçirmesi münasebeti ile hazırlanan fetihnâme de kavramların aynı şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Belgenin başında Allah'a şükredilmiş ve Sultanın hakimiyetinin kaynağının ilahiliği açıklanmıştır. Allah, Sultanın mensubu olduğu hanedanın "devlet kuran düşüncesinin" destekçisidir. Sultanın yaptığı işler mübarektir ve Tanrı tarafından onaylanmaktadır. Çünkü hükümdar "şükür mü yoksa nankörlük mü" edeceği hususunda sınanmıştır. Bu ilahi destek günden güne artmıştır. Tanrı'nın bu lütufları sayesinde hükümdar Ahlat'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Muzaffer olması Tanrı'nın onu desteklediğinin çok açık ve görünür ispatı olarak belgede takdim edilmektedir. Ahlat Fetihnâmesi'nde hükümdar övgüsü ve hakimiyetinin ilahi kaynağı kısa tutulmuştur. Metnin kurgusunda Ahlat hakiminin yanlışlığının iyice izah edilmesini öncelenmiştir. Sultanın giriştiği bu harekate neden mecbur olduğu savunulmaya çalışılmıştır.²²

²¹ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 131-132.

²² Cüveynî, *a.g.e.*, s. 367-368.

Fetihnâmelerde resmî ifadesini gördüğümüz bu hakimiyet telakkisi ve ideal hükümdar anlayışı, Hârezmşahlar hanedanının varlık gösterdiği yüz yılı aşkın sürede hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

Harekâtın Anlatısı ve Meşruiyetinin Savunusu

Fetihnâmelerde askerî harekâtın sebebi, nasıl gerçekleştiği ve sonucu hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Ancak kompozisyonda en çok yer bulan konu harekâtın meşruiyetinin savunusudur. Bu savunu öncelikle hükümdarın ikbal sahibi olması sebebiyle ilişkilendirilir. İlahî kaynaklı iktidarın giriştiği eylemin de meşru olmasının tabiiliği gösterilir. Ordunun harekâtı meşruiyet temelleri üzerinden anlatılır ve sonucun zafer olması da ispat olarak sunulur.

Örneğin; Cend Fetihnâmesi'nde Hârezmşah Atsız'ın, sefere çıkış nedeni olarak had bildirmek, ders vermek mecburiyeti gösterilmektedir. Daha evvelden Atsız'a ait olan Cend 'de "kendisine hânî adını takmış, bu unvânı almış olan" bir dik başlı bulunmaktadır. Atsız onu, Cend vilayetini istila etmekle suçlamaktadır. Bu cahil ve gafil hânîyi cezalandırmak, Cend'i ondan kurtarmak Atsız'ın görevidir. Fetihnâmede seferin nasıl gerçekleştiği ile ilgili kayıtlar da vardır. Buna göre Atsız, ordusuyla Hârezm' den hareket ederek Cend diyarına yönelmişti. Cend havalisi, metinde "dünyanın başlıca bölgesi" ve "İslâm'ın en büyük serhatlerinden biri" olarak tanımlanmaktadır.

Hârezmşah Atsız Cend'i, fetihnâmenin hemen başında kurtarılması gereken bölge olarak ilan eder ve harekâtın meşruiyetini Allah'ın zaferi kendisine nasip etmesine bağlayarak savunur. Din ve devletin işlerinde şahsına yardım eden Tanrı, bu seferinde de fetih ile neticelensin, sonu hayırlı olsun diye "sağlı sollu imdatlarından" onu mahrum bırakmamıştır. Belgeye göre Atsız daha önce de Cend'i ele geçirmişti. Ancak bir süre sonra buradaki hakimiyetini kaybetti. Fetihnâmede bu durum izah edilirken devletin karşısına çıkan önemli hususların bulunduğu ve Atsız'ın gayret dizginlerini bu işlerin üstesinden gelmeye sarfettiği için bozgunculara gün doğduğu anlatılmaktadır. Onlar Cend'i işgal etmişti. İstilacılar ilim ve adaletten yoksundu. Gasıplar dalalet içinde hareket eden cahiller oldukları için ancak, "zulmün bir nizamı" ve "batılın bir devamı" olabileceğini zannetmişlerdi. Oysa şimdi Hârezmşah, böyle olmadığını göstermek üzere Cend üzerine sefere çıkmıştı. Çünkü o, belgeye göre "sugür-ı İslam'ın" müdafiydi ve vazifesini

yerine getirmek üzere harekete geçmişti. Dolayısıyla harekâtı tamamıyla meşruydü.

Fetihnâmede, son derece süslü ifadeler ile harekâtın Hârezmşah tarafından düşünölmüş, planlanmış ve emredilmiş olduğu anlatılmaktadır. Hükümdarın yüce hatırına Cend üzerine sefer çıkma azmini düşüren, bu “uğurlu talih ve şahane baht” ile hareketi mümkün kılan Tanrı’dır. Ordu zorlu yollardan ilerleyerek meşhur Cend Çölü’nü semavî destek ve yardım ile bir haftada aşarak, sağ salim hedef yerine ulaşmıştı. Fetihnâmeğe göre bu mevki Cend’e yirmi fersah uzaklıktadır ve Hârezmşah burada konaklayarak askerini dinlendirmiş, ertesi gün de Cend kapısına dayanmıştı. Fetihnâmede harp edildiğı ve devlet bayraklarının kaldırıldığı ifadeleriyle zafer anlatılmışsa da hemen ardından istilacı Hânî’nin kaçışı ile Hârezmşah askerinin manevrasının eş zamanlı olduğu yazılmıştır. Belgeye göre Atsız, askerlerinden bir bölüğü düşmanın takibi ile görevlendirmişti. Onun der-dest edilmesini emretti.²³

Harekât anlatısında; mühim bir bölgeyi haklı sebeple ele geçiren hükümdarın bunu ilahî yardım sayesinde başardığı kurgusu, öykünün esasını oluşturmaktadır. Metinde kullanılan dinî argümanlar olayın meşruiyetinin izahında ispat olarak kullanılmıştır. Nitekim fetihnâmenin sonuç kısmında zaferin halkın hayır duaları ile yardım etmesi sayesinde kazanıldığının altı çizilmektedir. Ayrıca bütün saadet ve kerametlerin bu yakarışın mahsul ve bereketinden ötürü olduğunun hükümdar tarafından bilindiğı vurgusu vardır. İktidar ve tebaa arasında dinî söylem ile kurulan bu bağ Tanrı, onun seçtiğı iktidar sahibi ve ona itaat eden halk silsilesi ile gösterilmiştir. Dolayısıyla tebaa da hükümdarını desteklemektedir.²⁴

Buhara fetihnâmesinde de olay anlatısı ve harekâtın meşru olduğunun izahı benzer şekilde yapılmıştır. Ancak Cend Fetihnâmesi’ne göre daha detaylı ve daha gösterişli ifadeler ile bezenmiştir. Harekâtın anlatısı ve meşruiyetinin gösterilmesi iktidarın kaynağının izah edildiğı ilk kısmından hemen sonraya yerleştirilmiştir.²⁵ Üç fetihnâmede de aynı

²³ Vatvât, *Ebkâr*, vr.31b-34a.

²⁴ Vatvât, *a.g.e.*, vr. 34a.

²⁵ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 125-126.

yöntem takip edilmiştir. Belgelere göre; ilahî desteği olan iktidarın askerî faaliyete girişmesi de aynı kaynak tarafından sonuna kadar desteklenmektedir. Tanrı, zafer için de lütuflarını eksik etmemektedir. Bu anlatı, meşruiyeti de Tanrı kaynağına dayandırarak ispat ettiğini iddia eder. Nitekim Buhara Fetihnâmesi'nde; ilahî destek ve yardımın gerçekleştiği sözünün doğruluğu olarak harekâtın ilerleyiş ve neticesi gösterilmektedir. Buna göre hükümdarın bu seferi kutlu bir harekettir ve uğurlu saltanat bayrakları ikbal merkezinden cihat azmi ile yüzünü Maverâünnehir'e dönmüştür. Hedefe ulaşmak için yol alan ordu "ateş gibi heybetli ve rüzgâr gibi hızlıdır". Ceyhun'u bu özellikleri sayesinde süratle aşar ve Buhara topraklarına yönelir. Metinde zafer için yürütülen diplomasi faaliyetlerine de vurgu yapılmaktadır. Bundan maksat şehir ahalisinin fazla zarar görmemesini temin etmektir. Hârezmşah, şehre yaklaşınca halkın ileri gelenlerinden, hazretin büyüklerinden ve tecrübeli yiğitlerden seçkin bir grubu mesajlarını iletmek için Buhara'ya göndermişti. Bu grubun vazifesi metne göre reâyânın gönlünü almak, hükümdarın himmetinin onların durumlarını iyileştireceğini bildirmektir. Bu aslında şehir ahalisine bir emirdi. Fermana uymayanlar metinde, "ayaklarını haddinden öte koyanlar, asi mürtedler" ifadeleri ile tanımlanmaktadır. Onların, düşmana katıldığı ve Hârezm askerine karşı savaştıkları anlatılmaktadır. Hükümdar merhametini ve yüce himmetini göstermek üzere seçkin bir ekiple duyuru yaptığı halde, karşı duranların olmasının sebebi de gene metne göre "zavallı olmaları, imtisal saadetini idrak edememeleri, yoldan sapmış hile ehline ve şeytan sözünün vesveselerine aldanmalarına" bağlanmaktadır.²⁶

Düşman tasvir edilirken tercih edilen ifadeler harekâtın meşruiyetini doğrudan gösterme gayesine uygundur. Buhara'da bulunan düşman öncelikle keferedir, zalimdir. Hârezmşah'ın merhamet ve şefkat gayretlerinin aksine düşmanın zilleti ve taşkınlığı çoktur. Hatta Buhara ahalisinden katılanlar ile bunlar tam bir bozguncu grubu oluşturmuşlardı. Metindeki savunu kurgusunda, hükümdarın haklılığı vurgulanırken, onun sunduğu büyük şefkat, merhamet, sevgi ve defalarca bunların gösterilmesine harcanan çaba ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Hatta o "alçakların bâtıllıklarını, zavallıların hatalarını" bile sultan, güzel sözlerle karşılayarak erdemli davranmıştır. Şehir ile

²⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 125, 126.

kurulan bu temaslar; “sabır, tembih, korkutma, vaat” gibi yöntemlerle ile yürütülmüştü. Sultanın askerinin bu sürecin mağduru olduğu metinde ifade edilmektedir. Öyle ki, “devletin kulları ve askere alınmış oğulları cihat etmekten alıkonulmuştu ve hisar ayağında bekleyiş sıkıntısı ile ellerini ısırarak baş etmeye çalışıyordu”. Bütün yollar denendiği halde teslim olmaya yanaşmayan düşman “bozgunculuğun kalp ve dimağlarına dağıldığı, gurur pamuğu ile kulakları tıkalı bir topluluktu”. Sonuçta onlar, “nasihatleri işitmediler, padişahın kudretinin alâmetlerini ve ilahî faziletin delillerini göremediler”.²⁷

Anladığımız kadarıyla şehir ile yazışmalar ve çeşitli yollarla kurulan temaslar epeyce sürmüştü. Ancak hükümdar bunlardan beklediği neticeyi alamadı. Fetihnâmede bütün bu çabaların sonuçsuz kalmasına değinilmektedir. Artık sultan mecburen “himmetini intikam pususundan çıkardı ve ilahî yardım ile sultanmış kılıcı işe koyuldu”. Düşman, yani “bir avuç alçak lanetli” ve “eşkiya ehli” hışımdan başka bir muameleyi hak etmemektedir. Belgede bundan sonra savaşın cereyanından kısaca bahsedilmiştir. Askerler savaş araç-gereçlerini hazırlayarak harekete geçmiş ve sonuçta fetih bayrakları yükselmişti. Hakk’ın yardımı ile düşman mağlup edilmişti. Zafer zorla, harp ederek ordunun gayreti ile elde edilmişti. Metinde galibiyet Buhara’nın kurtarıcısı olarak takdim edilmektedir.

Fetihnâmenin bundan sonraki kısmı hükümdarın yüceliğinin övgüsüne ayrılmıştır. Belgeye göre Sultan şehri kurtardıktan sonra sefkatinin bolluğu gereği askeri sarayı tahrip etmek, yağmaya girişmek istediği ve hakkı olduğu halde buna mâni olmuştu. Şehre böyle bir muameleyi reva görmedi. Onun amacı reâyânın saçının teline zarar gelmemesini sağlamaktı. Şehirdeki Müslümanlar zaten kâfirlerin elinde çaresiz kalmış ve çok zulüm çekmişlerdi. Sultan eğer orduya müsaade etseydi bu “yakıcı bir ateş olurdu; asker, yaşı ve kuruyu ayırt edemezdi”. Hükümdar, sarayı henüz teslim almamıştı ve askerinin saldırmayı istediği da çok açıktı. Nitekim metinde ordunun tamamının “tamah dışını bilemediği, açgözlülük yenini sıvadığı ve yağma avını avlamak için kulaklarını sultanın icazetine diktiği kaydedilmiştir. Metne göre sultanın bütün “amacı, alimlerin meskeni ve gariplerin güvenilir yeri olan yüce makamın” yağmalanmamasıdır. Bu nedenle “o reziller akla dayanarak

²⁷ Bağdadî, *a.g.e.*, s. 125-129.

gaflet uykusundan çıkar ve kendi istekleri ile kapıyı devlet kullarına açarlar” diye Çarşamba sabahına kadar süre vermiş, sabretmiş ve hatta olanlara göz yummuştu. Ancak, yatsı namazından sonra o “sapkın, kâfir tayfa” gecenin karanlığından istifade ederek gizlice dışarı fırladı. Oysa “eceline atılmıştı”. Sultanın askerleri onları yakaladı, boyunları bağlı olduğu halde huzura getirdi. Hükümdar, merhametini bir kez daha göstererek onları affetti. Bundan sonra yapılması gerekenler metinde, Tanrı’nın izni ile kazanılan bu büyük zaferin müjdelenmesi için duyurulması ve “tebaanın da has duacılar ve muhlis kullar olarak dua vazifelerini yerine getirmeleri”²⁸ şeklinde sıralanmaktadır.

Sultan Celâleddin Hârezmşah’ın Ahlat Fetihnâmesi’nde harekâtın meşruiyet savunusuna daha çok odaklanılmıştır. Bunun nedeni Sultanın Müslüman ahalinin yaşadığı şehri ele geçirdikten sonra yağmaya müsaade etmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu durum izaha ve özellikle savunulmaya muhtaçtır. Metne göre Sultan Ahlat önlerine geldiğinde sekiz ay boyunca kuşatmayı sürdürdü. Bu sırada şehrin teslim olması için gerekli uyarıların yapıldığı kaydedilmektedir. Sultanın gücü ve kuvveti, ilahî desteğin onun yanında olduğu defalarca şehre duyurulmuştu. Gene metne göre sultanın “dağların bile dayanamayacağı kahredici öfke ve gazabından”, ordusunun gücünden çekinmelerinin gerekliliği defalarca dile getirilerek, uyarılar yapılmıştı. Hükümdar şehri kuşatmakta haklıydı, tehdit ve vaat âyetleri ile hareketinin meşruluğunu defalarca kez muhataplarına ilan etmişti. Onlardan itaat etmeleri istendi ancak şehir savunucuları sapkın yolda ilerlemeyi tercih ettiler. Oysa olması gereken, Tanrı’nın açıkça desteklediği hükümdarın çağrısına kulak vermek ve şehri teslim etmektir. Bu şekilde davranıldığında onun yüceliğinin bir göstergesi olarak merhametinden şehir nasiplenebilirdi. Eğer bu gerçekleşmezse hükümdar cebir yoluyla şehri almak için saldırmakta kararlıydı. Metinde düşmanlar gene şeytana uymakla suçlanmaktadır. Cahildirler ve boş hayaller kurarlar. Bununla da kalmayıp sultan hakkında fena sözler söyleyip hakaret ederek suç işlemişlerdi. Bu affedilemez gaflet hali, onları şeytana uyarak hükümdar ile savaşmaya itmişti. Metne göre şehrin sahipleri içeride askerinin çokluğuna, surların sağlamlığına, yeterince askerî mühimmatın bulunmasına ve surların etrafındaki

²⁸ Bağdadî, *a.g.e.*, s.125-131, ayrıca bkz., *a.g.e.*, s. 131-134.

hendeklerine güvenerek gururlanmıştı. Gurur bir illetti ve onları nasihatleri dinlemez hale soktu. Fetihnâmenin bundan sonrasında sultanın saldırarak şehri ele geçirmesinden bahsedilmektedir. Sultan kendisine çok hakaret edildiği için merhametini hemen göstermeyerek şehri yağmalattı. Anlaşılacağı üzere sultanın Ahlat'ı kuşatması kadar yağmaya müsaade etmesi de meşruiydu. Ancak daha sonra askerin yağmadan el çekmesine dair ferman çıkararak ahalinin canlarını bağışladı.²⁹

Üç fetihnâmenin harekât anlatısı ve meşruiyet savunma tarzı ile bunu yaparken kullandığı argümanlar aynıdır. İlk belge ile sonuncusu arasında geçen zaman yaklaşık yüzyıldır. Bu uzun sürede iktidarın dili, dayandığı esaslar ve menşeinin ilahî olduğu anlayışı hiç değişmemiştir. Devlet evrakı içinde belirli bir formu olan fetihnâmelerin biçim ve muhteva yapısındaki süreklilik, aslında siyasetin işleyişinin de değişmeden sürmüştüğünü bize göstermektedir.

Anlatının Tarihi Kaynaklar İle Uyumu

Hârezmşahlar devrine ait seçtiğimiz fetihnâmeleri olayları anlatan diğer kaynaklarımızla mukayese ettiğimizde tarihi gerçeklikler ile hem uyumlu hem de uyumsuz taraflarının olduğunu görebiliyoruz. İktidar kavramı, hakimiyetin dayanağı ve ifade ettiği anlam, hükümdarın kendini gördüğü mevki, yetki, görev ve sorumlulukları bu dönemde yazılan diğer eserler ile tamamen uyumludur. Bu ahenk, farklı konularda kaleme alınan Hârezmşahlar devlet evrakı ile de bir bütünlük arzeder.³⁰ Fetihnâmelerde tanımlanan hükümdar, ortaçağ Türk-İslam dünyasının ideal sultan tipidir. Ortaçağ siyasetnamelerinin çoğunda anlatılan ideal hükümdar anlayışı bu metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Tanrı tarafından seçilen hükümdar dünyayı yönetmekle görevlidir.³¹ Tebaasının refah ve emniyetinin temin etmeli, adaletli, şefkat ve merhametli olmalıdır. Fetih yapmalı, seferlere çıkmalı, ülkesini genişletmeli ve bol ganimet elde etmelidir. Onun gücü ve namı cihana

²⁹ Cüveynî, *a.g.e.*, s.367-368.

³⁰ Reşidüddin Vatvât, *Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Nu. 4138, vr., 18b, 63b-64a.

³¹ Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pend-nâmesi (Farsça metin ve Türkçe tercümesi)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 571-2 (1975), s. 229; Nizâmülmülk, *Siyâset-nâme*, Haz. M. Altay Köymen, Ankara, 1999, s. 1, 6-8.

yayılmalı, adı dünya durdukça hatırlanacak işler yapmalı, bu muhteşem kuvvetinin gölgesinde halk huzur içinde yaşamadır.³² Tanrı, kullarını ona emanet etmiştir ve yapıklarının hesabını ahirette soracaktır. Hükümdarın tahtında oturmasının, bu zorlu vazifeyi üslenmesinin sebebi de seçilmiş olmasıdır. Onun yüce hedefi Tanrı'nın karşısında hesabını verebileceği işler yapmak, onun rızasını kazanmak ve bu yolla cennete kabul edilmektir.³³

Fetihnâmelerin düzenlenme sebebi olarak anlatılan zaferler de diğer kaynaklarımız tarafından teyit edilmektedir: Hârezmşah Atsız Cend'i, Tekiş Han Buhara'yı ve Sultan Celâleddin Hârezmşah da Ahlat'a hâkim oldu.³⁴ Cend 'in ele geçirme şekli de tarihi kaynaklarımız ile uyumludur. Nitekim Atsız Cend'e yaklaşınca Hânî kaçmıştı. Fetihnâmenin bu hususu anlatırken kullandığı mübalağayı bir tarafa bırakırsak anlatısının gerçeği yansıttığı görülmektedir. Bütün bir belge boyunca süren sanatlı ifadelerden metni arındırdığımızda, Hârezmşah Atsız'ın daha önce bir kez Cend'i aldığı ancak elinde tutamadığı, Cend 'in bu tarihlerde sugür-ı İslâm olduğu, Atsız'ın Hârezm'den hareketle sefere çıktığı, direnişle karşılaşmadan şehre hâkim olduğu verileri elde kalıyor. Bu bilgileri tarihi kaynaklarımız ile karşılaştırdığımızda doğru olduklarını anlıyoruz. Ancak, belgede Cend'i alan muzaffer hükümdar müstakil, bağımsız bir iktidar olarak takdim edilmektedir. Bağlı olduğu, adına sefere çıktığı bir sultandan belgede bahsedilmez. Oysa Atsız resmîyette Büyük Selçuklu Devleti'nin Hârezm valisidir. Bu mansıbı Selçuklu Sultânü'l-a'zam'ı Sencer'in lütfuna borçluydu. Devrin kaide, kural ve geleneklerine göre seferin asıl sahibi olan Sencer fetihnâmenin de sahibiydi ve bu durum belgede gösterilmeliydi. Köymen'in belirttiği gibi bu bir sınır ötesi harekâtı ve Atsız'ın devletin valisi olarak sultandan

³² Örneğin, Sultan Muhammed Hârezmşah Karahıtaylar'a karşı kazandığı zafer sonrası güç ve şöhretinin zirvesinde olduğunu düşünerek "İskender-i Sâni" unvânını kullanmaya başladı. Bkz., Cüveynî, *a.g.e.*, s.298-299. Devletşah, sultanın "ikbal yıldızının yükseldiğini", "Horasan, Maveraünnehir, Gur memleketleri ve Irak'ın birçok kısmına hâkim olması" sebebiyle "azâmet ve şevketinin yüksek olduğunu vurgulayarak, "onun zamanında her köylünün padişah gibi yaşadığını" kaydetmektedir, *Devletşah Tezkiresi* (trc. Necati Lugal), İstanbul, 1977, II, s. 188.

³³ Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlr Devlet Teşkilâtı Ekonomi Kültür*, İstanbul,2014, s.58-66.

³⁴ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.91-97; Taneri, *a.g.e.*, s.67-70.

müsaade alması gerekiyordu.³⁵ Hârezmşah Atsız'ın diğer faaliyetlerini göz önüne aldığımızda fetihnâmenin onun ustaca yapılandırıldığı siyasetine hizmet eden bir evrak olduğunu anlarız. Bağımsız bir iktidar olma yolunda İslam sınırını koruyanın kendisi olduğunu öncelikle hilafet makamına göstererek Müslüman dünyada müstakil bir iktidar sahibi olarak yer bulmaya çalışıyordu. Nitekim o, halifeden Hârezm menşurunun kendisine verilmesi de istemişti. Bu fetihnâme aynı zamanda açılan isyan bayrağını temsil etmektedir. Sencer tarafından da bu şekilde değerlendirilmiştir. Sultan Sencer, Cend'i ele geçiren Atsız'ı işgalci olmakla suçladı. Bozuk olan ilişkiler daha da gergin bir hal aldı.³⁶

Buhara Fetihnâmesi süsünden arındırıldığında elde ettiğimiz bilgiler tarihi kaynaklarda yazılanlar ile örtüşmektedir. 1141 yılında Sultan Sencer'in Katvan Savaşı'nda yenilmesi, Maverâünnehir'in Karahıtaylar tarafından istila edilmesine neden oldu.³⁷ Her ne kadar Hârezmşah Atsız, bu durumun lehine olduğunu düşünüp Selçuklu şehirlerine girdiyse de kendisi kati sonuçlar alamadığı gibi ilerleyen zamanda Karahıtaylar'a vergiyle bağlanmaktan da kurtaramadı. Karahıtaylar Buhara'da bir vali tayin ettiler. Hârezmşah İl-Arslan Karahıtaylar'dan yardım alan Karluklar'a karşı başarılı oldu. Ancak Hârezmşahlar Karahıtaylar'a vergi ödemeye devam ettiler. Hatta Tekiş Hârezm tahtını onlardan temin ettiği destekle elde edebildi. Buna rağmen onlara karşı tutumunu kısa sürede değiştirdi. Vergi almaya gelen Karahıtay elçilerini öldürttü, bunun üzerine rakibi Sultanaşah'ın Karahıtaylar'dan temin ettiği orduyla Hârezm'e ilerleyişini de püskürttü. Tekiş'in Karahıtay boyunduruğuna girmeme politikası ustaca takip ettiği bir siyasetle destekliydi. O, Uranlar ve Kıpçaklar'ı Karahıtaylar'ın hâkim olduğu bölgelere ilerletmişti.³⁸ Fetihnâmede bahsedilen Mâverâünnehir seferi, Tekiş'in Horasan işlerini yoluna koymakla meşgul olduğu döneme rastlar. O, aniden Maverâünnehir'e yöneldi. Fetihnâme 'de seferin anlatısı ve yüklenen anlamlar Hârezmşahlar cihetinden bakıldığında tarihi gerçeklik ile örtüşmektedir. Örneğin belgede zafer, "şeriatın kol gücü ve İslam'ın göz

³⁵ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri*, c.5, Ankara, 1991, s. 321-323.

³⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.47-48.

³⁷ Barthold, *a.g.e.*, s.346-349; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul, 2012, s.79-80.

³⁸ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.93-95; Barthold, *a.g.e.*, s.359-365.

nuru olan bu büyük iş ve muazzam fetih” şeklinde tanımlanmaktadır. Tekiş için coğrafi açıdan devlet merkezinin dahil olduğu Mâverâünnehir bölgesinde Hârezmşahlar için bir gelecek olabilirdi. Onun Buhara başarısı şüphesiz hem Mâverâünnehir ’deki güçlere bir gözdağı verecek hem de bu tarihte asıl ilgilendiği Horasan iktidarı kavgasında elini güçlendirecekti. Öte yandan belgede Buhara’nın ele geçirilmesinin oldukça zor gerçekleştiği etraflıca anlatılmaktadır. Fetihnâmede yerilen ve “bozguncular “olarak tanımlanan grup, Hârezmşah’ın iktidarını şehirde istemeyenlerdir. Bu bilgi de tarihi gerçeklikle örtüşmektedir. Çünkü Buhara Karahıtay idaresine bağlı görünüyordu ancak şehirde evvelden beri büyük güç olan sadr unvânlı hakimler³⁹ ve destekçileri kendi siyasi gelecekleri için Hârezmşahlar zaferini istemeyecekti. Fetihnâmede şehrin Müslüman halkı “kafirler elinde çok ıstırap çekmiş” olarak tanımlanması yukarıda bahsi geçen sebeple birlikte şehir ileri gelenlerine de bir göndermedir. Kendisini belgede kurtarıcı olarak takdim eden Tekiş’in Buhara’ya verdiği önem Hârezmşahlar Devleti’nin takip ettiği doğu politikası ile örtüşmektedir. Ayrıca belgede şehir halkına gösterilen ihtimam ve onların zarar görmesine mâni olmak için harcanan büyük çabaya yapılan vurgular da Tekiş’in halkın gönlünü kazanmaya çalıştığını göstermektedir. Bu gayretlerin siyasilere sağladığı avantajlar tarihi bir gerçektir. Nitekim daha evvelden Hârezmşah İl-Arslan da aynı yöntemi tatbik etmişti. Hârezmşah Atsız, halkın desteği sayesinde Sencer karşısında kaçmak zorunda kaldığı Gürgenç’e dönerek yeniden hakimiyet kurabilmişti.⁴⁰

Sultan Celâleddin Hârezmşah’a ait fetihnâmeye gelince; Sultan Ahlat’ı almıştı. Ancak, bu durum şehir ve orada yaşayanlar için bir felaket oldu. Kuşatmanın uzaması neticesi şehirde kıtlık baş gösterdi. Açlıktan çok insan kırıldı. Ancak halk için asıl felaket Sultanın askere yağma müsaadesi vermesi oldu.⁴¹ Fetihnâme tarihi gerçeklikle aslında uyumludur. Çünkü belgede yağma ve talandan bahsedilmektedir. Bunun sebebi olarak da “gurur illetinin asilerin içine işlemesi” ve “yanlış karar vermeleri” gösterilmektedir. Ahlat halkının teslim olmayarak direnmesi yağmanın gerekçesi olarak sunulmaktadır. Metinde Sultanın

³⁹ Ramazan Şeşen, Buhara, *D.İ.A.*, 6 (1992), s. 365; Ali Öngül, Burhan Ailesi, *D.İ.A.*, 6, (1992), s.430-432.

⁴⁰ Bağdadî, *a.g.e.*, s.125; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.48.

⁴¹ Taneri, *a.g.e.*, s.67-70.

bir süre sonra yağmaya son vererek merhamet gösterdiği de açıklanmaktadır.⁴² Bu anlatı tarihi gerçeklikle birçok noktadan uyumludur. Kuşatmanın uzun sürmesi, kıtlık, yağma ve birçok insanın ölmesi gerçektir. Yağma gerekçesi doğru değildir. Çünkü Sultan uzun süren kuşatmada yorulan ve hırslanan askerini de memnun etmek istemişti. Devlet evrakında bunun açıktan yazılamayacağı da malumdur.

Belgede yazan “Suriye ve Anadolu bölgelerinin ele geçmesinin an meselesi” ifadesi gerçek olmasa da Celâleddin Hârezmşah’ın hakimiyet sahası olarak adı geçen yerleri belirlediği doğrudur. Kısa bir süre sonra Erzurum Meliki Cihânşah ile birlikte Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad aleyhine ittifak kurması bu cümledendir.⁴³

Sonuç

Fetihnâmelerde yazılanlar tarihçiye, bir askerî harekât yapıldığını, bunun savaş halini alıp almadığını, belgeyi düzenleyenin kazana taraf olduğu iddiasında bulunduğunu, tarihini, kullanılan silahları ve diğer teçhizatı, bir kuşatmaya surları, kaleyi ve düşmanın ahvalini gösterebilir. Özel isimler kaydedilmişse onların kim oldukları tarihçiniz iz sürmesine yardımcı olabilir. Ayrıca fetihnâmelerin sonunda eğer kaydedilmişse bölgeye kimin tayin edildiğini, ona itaat etmesi emredilenlerin şehirdeki varlık ve konumlarını, müjdeleme işinin kime verildiğini ve dönemde kullanılan unvân ve lakâpları öğrenebiliriz. Bu yönü ile fetihnâmeler siyasi tarih yazımı kadar müessese tarihi çalışmalarının da ana kaynakları arasındadır.

Ancak, fetihnâmelerin tarihçiye söyledikleri bu kadarla sınırlı değildir. Bu belgeler iktidarı, onun varlık sebebini, kendisini nasıl ifade ettiğini ve tanımladığını gözler önüne serer. İktidarın kaynağını, var olabilmek için bu kaynağa ne kadar muhtaç olduğunu gösterir. Hükümdarın seçilmiş kişi olduğuna dair vurguların çokluğu, bunun ispatına gösterilen çaba ve metinde ayrılan alan dikkat çekicidir. Fetihnâmeler muktedirin lisanıdır. Bu dil her ne kadar gösterişli ifadeler,

⁴² Cüveynî, *a.g.e.*, s.368.

⁴³ Celâleddin Hârezmşah 1231 yılı Ağustos ayında Sultan Alâeddin Keykubad ile yaptığı Yassı Çimen savaşını kaybetti. Zafer kazanan Selçuklu Sultanı da bir fetihnâme hazırlattı. Benzer argümanların kullanıldığı bu fetihnâmenin hazırlanma sürecinde gösterilen titizlik devletlerin yürüttüğü siyasette bu belge türünün ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. İbn Bîbî, *a.g.e.*, s.415-418.

ağdalı sözler ve süslü bir anlatımla konuşuyorsa da aslında bize meşruiyet tesisine ne kadar çok ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Metinler aynı zamanda iyi kurgulanmış bir söylem ile meşruiyetin pekâlâ savunulabileceğine de örnektir. Fetihnâmelerde iktidar-tebaa ilişkisine de yer verilmiştir. Buna göre; hükümdar askerî harekâtında zafer kazanarak Tanrı tarafından seçilmiş kişi olma halini sürdürmektedir. Tebaanın da başarıdan sevinç duyması ve itaatten çıkmaması, sultanını desteklemesi gereklidir. Zaten metinlerde emre itaat etmeyenlerin ahvali etkili bir biçimde anlatılmıştır. Tebaa tanımının içine hükümdar dışındaki herkesin dahil olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Dolayısıyla fetihnâmeler, sadece iktidar propagandası yapan metinler değil, aynı zamanda, okuyanı ve dinleyeni için ibret alınması gerektiği sonucunun çıkarılması beklenen tehdit mesajlarıdır.

İncelediğimiz belgeler bize dönemin anlayış ve algılarını kavramlar üzerinden göstermektedir. Neyin makbul olduğu ve olmadığı net bir şekilde tasnif edilerek tanımlanmıştır. Buna göre merhamet, lütuf, adalet, nimet, himmet, erdem gibi kavramlar iyi ve makbuldür; fetihnâme sahibini tanımlar. Dolayısıyla o, gerçek Müslüman ve dinin gerçek koruyucusudur. Cahil, şeytana uyan, gafil, kibir, gurur, zulüm, zalim gibi olumsuzluktan öte kötülük ifade eden kavramlar ise düşmana aittir. Onlar zaten kaybeden taraf oldukları için de bu iddialar ispatlanmış sayılır. Kullanılan kavramların Müslümanlar nezdinde karşılığı vardır.

Son olarak, Hârezmşahlar'ın ifade ettiği gücün birbirinden farklı olduğu dönemlere ait bu üç fetihnâmede devletin kuvvetine dair kullanılan söylem aynıdır. Bu durum iktidarın güçlü olduğu mesajını her durumda vermek zorunda olduğu gerçeği ile açıklanabilir. Bu, siyasetin bir gereğidir.

Kaynakça

Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, trc. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul, 2006.

Aka, İsmail, "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi", *T.T.K. Belgeler*, XI/15 (1981), s. 5-22.

Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1999.

Ateş, Ahmed, "İstanbul'un Fethine Dâir Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektublar ve Bunlara Gelen Cevablar", *Tarih Dergisi*, 4/7 (1953), s. 11-50.

Bahâeddîn Muhammed Müeyyed Bağdâdî, *et-Teveşşül ile't-teressül*, Tahran 1310hş.

Barthold Vasilij Vladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990.

Browne, Edward Granville, *Literary History of Persia From Firdawsî to S'adi*, Richmond Surrey, 1999.

Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, II, trc. Necati Lugal, İstanbul, 1977.

Gökçek, Mehmet Fatih, IV. Murâd'ın Bağdâd'ı Fethine Dair İki eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd-Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon-Değerlendirme), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Gürbüz, Meryem, "Hârezmşahlar (1098-1231) Tarihi Çalışmalarında Reşîduddin Vatvât'a (ö. 1177) Ait Münşeât Mecmualarının Önemi", *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, İstanbul, 2021, s. 103-121.

Gürbüz, Meryem, *Hârezmşahlar Devlet Teşkilâtı Ekonomi Kültür*, İstanbul, 2014.

Hasan Aksoy, "Tarihî Bir Belge ve Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler", *İLAM Araştırma Dergisi*, 2/2 (1997), s. 7-19.

Heribert Horst, "Arabische Briefe der Horazmsahs an den Kalifenhof aus der Feder des Rasidad-Din Watwat", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 116 (1966), s. 30-37.

İbn Bîbî, *el-Evâmîrül-Alâiyye fi Umûri'l-Alâiyye*, I, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/ 1092-1221)*, Ankara, 1992.

Kivâmî, *Fetihnâme*, haz. C. Vedat Uygur, İstanbul, 2007.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara, 1991.

Köymen, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Kaynaklarına Dâir Araştırmalar I. Büyük Selçuklu Devrine Âit Münşeât Mecmuaları, *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8/4 (1950)'den ayrı basım, s. 537-648.

Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 2015.

Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pend-nâmesi (Farsça metin ve Türkçe tercümesi)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 5/1-2 (1975), s. 229;

Nizâmülmülk, *Siyâset-nâme*, Haz. M. Altay Köymen, Ankara, 1999.

Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî*, trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî, Tahran, 1344 hş.

Öngül, Ali, "Burhan Ailesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6 (1992), s.430-432.

Özaydın, Abdülkerim, "Hamdullah el-Müstevfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15 (1997), s. 454-455.

Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul, 2012.

Redford, Scott-Leiser, Grey, *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi/Victory Inscribed The Seljuk Fetihnâme on the Citadel Walls of Antalya, Turkey*, İstanbul, 2008.

Reşidüddin Vatvât, *Ebkârü'l-efkâr fi'r-resâil ve'l-eşâr*, İ.Ü. Kütüphânesi Nu: F424.

Reşidüddin Vatvât, *Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir*, Süleymaniye Kütüphânesi, Ayasofya Nu. 4138.

Reşidüddin Vatvât, *Dîvân-ı Reşidüddin Vatvât*, nşr. Saîd-i Nefisî, Tahran, 1339hş.

Rypka, Jan, "Poets And Prose Writers Of The LateSaljuq And Mongol Period", *The Cambridge History Of Iran*, 5, Cambridge, 1968, s. 550-626.

Şeşen, Ramazan, "Buhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6 (1992), s.363-367.

Taneri, Aydın, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1998.

Yıldırım, Nimet, *İran Edebiyatı Başlangıçtan İslamiyete Kadar*, İstanbul, 2017.

Extended Abstract

Fâtihnâmes were written to declare victory and defended the treatise of governmental power with elegance to reveal the understandings of the period and to directly represent the ruler. Fâtihnâmes tell of how military operations were presented to the addressees. This study focuses on how the Khwarazmshahs expressed themselves in fâtihnâmes during their establishment, rise, and collapse and compares them to historical reality.

Atsiz ibn Muhammed (r. 1128-1156) prepared the Jand Fâtihnâme, which established the Khwarazmshah Dynasty (1097-1231). He was Kharazm governor of the Great Seljuk Empire when he seized Jand as the first step to establishing his power, conducting cross-border operations independent of the great sultan's approval. Seljuk Sultan Sanjar had already considered his military activities in the north as rebellion and had been forced to organize three expeditions to Kharazm during his reign. Atsiz didn't mention the sultan in his fâtihnâme, which was constructed only to describe Atsiz's success. Although Atsiz seized Jand in 1138, he couldn't hold it. He resealed it in 1145, though this also was short-lived. Atsiz retook Jand in 1152 and tasked his eldest son, Il-Arslan, with the region's administration. Jand Fâtihnâme, dated 1145, was written by munshi [royal secretary] Rashid al-Din Vatvat and is found in his penned journal *Abkar al-Afkar fi al-Rasa'il wa al-Ashar*.

Bukhara Fâtihnâme is from Khwarazmshah Ala al-Din Tekish's (r. 1172-1200) reign, when the Khwarazmshahs quickly reached the borders of the empire. Tekish led an expedition to Transoxiana against the Qara Khitai and seized Bukhara in 1182. Bukhara Fâtihnâme announced the victory against the non-Muslim Qara Khitai and conforms to the standard purposes of fâtihnâmes, which were first written in the Islamic world to announce and celebrate Muslim victories over non-Muslims then transformed to announce any and all victories. However, the tradition remained of naming the true defender of religion as the winning side. Bukhara Fâtihnâme occurs in Baha' al-Din ibn Mu'ayyad Baghdadi's *al-Tawassul ila al-Tarassul*.

The last fâtihnâme this study examines was prepared by Sultan Jalal al-Din Khwarazmshah (r. 1220-1231) on his capture of Ahlat. Although Jalal al-Din was known in the Islamic world for fighting heroically against Mongols in the Battle of Parwan, he couldn't prevent the destruction of his dynasty at Mongol hands. Upon his return to Persian Iraq from his refuge in India, nothing went according to plan. His small victories against Mongols couldn't save Kharazm or his dynasty. Jalal al-Din captured Ahlat to rule an area in Anatolia. However, Ahlat was an Islamic city, and the difficulties the populace experienced from his long siege adversely affected Jalal al-Din's image as a Muslim ruler and savior

against the non-Muslim Mongols. Ahlat Fâtihnâme is remarkable for showing how a ruler justified his actions. A copy of this fâtihnâme is found in Atâ-Malik Juvayni's Tarîkh-i Jahân-Gushâ [History of the World Conqueror].

Fâtihnâmes were written in Persian. Persian was used mostly in governmental works, but letters to the Abbasid Caliphate were written in Arabic. These fâtihnâmes are like other documents in terms of writing rules/style of state documents of the time. State-written documents generally represent governmental power at the highest level, and based on texts, special sensitivity is understood to have been given to the fâtihnâmes, which were written very ornately and artistically, with adjectives greatly preferred for reinforcing/enriching expressions. The expressed ayahs are supported/embellished with concise words and poems and placed in the texts without considering the main context and simply for proving what is to be defended. Although fâtihnâmes are accepted as literary texts, their overall ornate, artistic, and ostentatious writing style is actually official and for defending political power. This style continued throughout the Kharazmshahs as a period in the Persian writing tradition far removed from simplicity. The fâtihnâmes occur among the duty and jurisdiction of Diwan-i Insha, where all Khwarazmshah dynasty documents were written. This institution's performed all internal and external dynastic correspondence as a branch of Diwan-i Ala, the most powerful administrative entity after the shah. Munshi was the head of Diwan-i Insha and generally chosen from among the era's most competent spelling masters by considering their imagery of governmental power. Rashid al-Din Vatvat was a good example of this and important for historians in terms of munshis' being the era's witnesses.

When evaluating the fâtihnâmes in terms of content, how the ruler and his dominion were understood then stands out. Divinity as the source of power is stated many times, expressing a ruler as a special person chosen by God to rule the dynasty and even the world. This divinity of dominion was especially emphasized at the very start, alongside the undertaken activity's justification. For example, the Jand Fâtihnâme begins by mentioning Allah as above everything and exalted and to bless the state in many ways with ordered rules and elevation of high officials. These blessings are unimaginably great and abundant, and the ruler's existence is from God, who helped the ruler achieve the victory. Fâtihnâmes show the ruler to engage in battle for the interests of the dynasty, country, and society, and all is possible by Allah's approval, authority, and assignment. The Bukhara Fâtihnâme talks more of the source of sovereignty and God as the actual ruler. Accordingly, the exalted Creator chose the ruler from among the sons of Adam to put the world's affairs in order, and this is the ruler's destiny. God tasked him to govern the world. Therefore, the

ruler's primary duty is to order the world, all due to the ruler's preferred characteristics. Bukhara Fâtihnâme states the ruler to have "representation that adorns the world, illuminating it with his light," "pleasant justice that adorns the secondary realm," and "wise steadfast judgment," and the ruler calls himself God's "trustee and guardian in the world." The ruler undertakes worldly affairs, receives authority from God, and will give an account to Him in the hereafter. For this reason, he gives rights to granted grace and treats people with justice/mercy, as he is aware that all will be held accountable in the hereafter. He is gracious to his subjects and dedicated to maintaining world peace. The same occurs in Jalal al-Din Kharazmshah's Ahlat Fâtihnâme, which shows no change in the concepts of ruler and rule to have occurred during the Kharazmshah dynasty.

The main narrative of fâtihnâmes is defense of the operation's legitimacy. While justifying the ruler's right to engage in military activities, a fâtihnâme would also sometimes mention how the operation had been carried out to serve a purpose. However, these have no details regarding military operational information. The whole narrative consists of emphasizing what a great victory the army had won and how hard it had been. These fâtihnâmes have some information on the military operations' reasons, developments, and outcomes. Jand Fâtihnâme sees Kharazmshah Atsiz accuse the stubborn one self-titled as Hani for invading Jand. Atsiz's duty is to punish this ignorant/heedless man and save the region from him. The basis of this narrative is the story of the ruler seizing an important region with just cause and divine help. The text's religious arguments are used to justify the event's legitimacy. With the fâtihnâme's conclusion noting how victory was achieved with the help of blessings, and all happiness and miracles are from prayers. This bond between power and the Sultan's non-Muslim subjects is established using religious arguments and explained with emphasis placed on God, a line connecting those in power to those who obey God and to subjects' support of the ruler. Similar to Jand Fâtihnâme, Bukhara Fâtihnâme narrates events and justifies the operation, but this time with more detailed and polished expressions that occur directly after the introduction explaining the divine source of dominion. This same method is observed in all three fâtihnâmes. Accordingly, God fully provides the divine foundation for the power to engage in military action. God never omits His blessings for victory. The expressions describe the enemy with the intent of directly showing the operation's legitimacy. The enemy in Bukhara were primarily cruel disbelievers; unlike Kharazmshah's efforts at mercy and compassion, the enemy lacked restraint. While defending the operation's legitimacy and emphasizing the ruler's righteousness, the fâtihnâmes emphasize the great affection, mercy, and love the sultan repeatedly shows the conquered. The sultan acts virtuously and cordially greets even those with

low superstitions and pitiable mistakes. These contacts with the city occur, with the text hinting at the ruler showing patience through methods such as admonition, intimidation, and promises. Fâtihnâmes then briefly mention the war's course, soldiers preparing their war equipment and the resultant raising of conquest/victory flags. With God's help, the enemy is defeated. Victory is achieved through force and the soldiers' efforts. The Bukhara Fâtihnâme presents victory as the liberation of Bukhara, then devotes itself to narrating the ruler's greatness. Accordingly, after the Sultan saved the city, although he wanted to engage in military destruction and plunder, he prevented it due to the abundance of his compassion. Similar emphasis occurs regarding Jalal al-Din Kharazmshah's fâtihnâme; accordingly, when coming to advance on Ahlat, al-Din sieged for 8 months, during which the necessary warnings were made to surrender the city, and the shah's power, strength, and support from the divine being on his side were repeatedly announced. According to the text, warnings were resent expressing al-Din's overwhelming anger, which even the mountains could not withstand, and the need to fear his army's power. They were asked to obey, but the city's defenders preferred remain deviant. The Ahlat Fâtihnâme states the city's owners had been proud, relying on the large number of soldiers inside, the strength of the walls, the availability of sufficient military ammunition, and the ditches around the walls. This malady caused them to not listen to advice. The fâtihnâme then mentions how the sultan had attacked and captured the city and explained his attitude as follows: The sultan did not show his mercy immediately because he had been overly insulted; he looted the city, but later spared the lives of the people by issuing an edict that the soldiers should stop plundering.

When comparing these Kharazmshah fâtihnâmes with other sources describing the same events, the fâtihnâmes can be seen to have both compatible and incompatible aspects with the historical realities. The concept of governmental power, basis of sovereignty, and meaning it expressed, as well as the ruler's position, authority, duties, and responsibilities are fully compatible with other sources written during the period. The other sources used in this study confirm the victories had been won. Upon clearing all flowery expressions and exaggerations, the victory narratives can be said to coincide with historical reality. However, Kharazmshah Atsiz writing a fâtihnâme depicting him as sultan and appropriating the victory despite only being the governor is incompatible with historical reality. Regardless, one can observe from this his struggle for independence. Sultan Jalal al-Din's fâtihnâme also makes untrue statements about legitimacy of the plunder of Ahlat and his rule.

Fâtihnâmes identified and expressed governmental power, explained military activities, and celebrated victory. Fâtihnâmes help fill various gaps in

medieval historiography regarding proper names, addressees, and the elements of state organization. However, these documents have real value for historians regarding the perception, understanding, representation, and self-expression of governmental power. These Kharazmshah fâtihnâmes show how the shahs identified themselves, from the dynasty's establishment to its collapse. Fâtihnâmes' expression style symbolize the period's reality; how power views itself allows one to understand its relationship with the dynasty's non-Muslim citizens. These non-Muslim citizens were truly considered as ones to benefit from the good news of victory. Based on these fâtihnâmes, these citizens were expected to crown the shah with their permanent obedience as their duty to the power with God-approved legitimacy. They should also crown the shah with their prayers on the occasion of this achievement. The Kharazmshah fâtihnâmes also reveal the acceptable elements of the period. Additionally, the fâtihnâmes' real importance here is how they officially defined hundreds of concepts such as greatness, virtues, success, good and evil, negligence, enmity, renegades, happiness, mercy, grace, blessings, arrogance, miracles, and patience, concepts constantly being processed in the literature of the period.